

УДК 159. 95 + 96

Коваленко А. Б.,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: abk2015@ukr.net

Піхало Я. І.,

магістр психології
E-mail: ranev@ukr.net

АНАЛІЗ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ (НА ПРИКЛАДІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА ІЗРАЇЛЮ)

Стаття присвячена аналізу ціннісно-смиислової сфери українців та ізраїльтян. В обох вибірках спостерігається переважання осіб з низьким рівнем осмисленості життя. Для українців найважливішими у зв'язку благополуччя з осмисленістю життя є соціальна помітність, соціальне схвалення та позитивні соціальні судження. Найвище представники обох виборок цінують стосунки з людьми, духовність та контроль над життям. Маловажливими для обох груп досліджуваних виявилися суспільне визнання та стосунки з ідеальними об'єктами. Для українців тілесність та безтурботність, а також відповідальність перед соціумом виявилися дещо більш цінними, ніж для ізраїльтян, які вище оцінюють індивідуальну свободу.

Ключові слова: ціннісно-смишлова сфера особистості, ціннісні орієнтації, смисложиттєві орієнтації, осмисленість життя, суб'єктивне благополуччя.

The article is devoted to analysis of value and meaning sphere of Ukrainians and Israelis. In both samples, the prevalence of people with a low level of meaningfulness of life is observed. For Ukrainians, the most important factors in the correlation between well-being and life meaningfulness are social visibility, social acceptance and positive social judgments. Members of both samples highly appreciate relationships with people, spirituality and control over life. Public recognition and relationships with ideal objects were less important for both investigated groups. For Ukrainians, corporeality and

placidity, as well as accountability to society, turned out to be slightly more valuable than for the Israelis who appreciate individual freedom more.

Key words: *value and meaning sphere of personality, values, meaning-of-life orientations, meaningfulness of life, subjective well-being.*

Актуальність. Проблема психологічного функціонування особистості в стресових та екстремальних умовах не втрачає своєї актуальності протягом багатьох років: вона передбачає дослідження впливу професійної діяльності на особистість, залучену до екстремальних її видів: пожежних, поліцейських, військовослужбовців тощо. Ситуація, яка склалася в Україні в останні роки, вимагає особливої уваги з боку психологів до впливу на особистість екстремальних та кризових ситуацій у житті суспільства. Ситуація воєнного конфлікту є свого роду концентрованим розчином стресу, депресій, тривоги та горя і здатна справляти значний вплив на особистісне функціонування індивіда.

Стан розроблення проблеми. Тяжкі переживання, пов'язані з насильством, екстремальними ситуаціями, – тобто кризи, викликані зовнішніми чинниками, – мають ускладнену зовнішню симптоматику, проте психологічна природа таких криз абсолютно ідентична розвитку індивідуальної кризи. Навіть неглибокий аналіз доводить, що кризи, які мають суто зовнішнє походження, ніколи не обмежуються змінами соціальної ситуації, але завжди призводять до переструктурування внутрішнього смислу цієї ситуації, ставлення людини до себе самої та інших. Скажімо, образ «Я» змінюється як при втраті сенсу життя, так і при серйозній фізичній травмі, а емпіричні дані доводять, що після досвіду екстремальної ситуації може початись розпад основних форм ідентичності, і процес психологічної роботи розпочинається з їх відновлення [1].

Досліджень щастя чи психологічного благополуччя під час воєн мало. Цьому є ряд причин:

1) існує проблема отримання даних, оскільки під час війни не проводять опитування на предмет того, наскільки щасливі чи задоволені власним життям цивільні особи й солдати;

2) при проведенні ретроспективних досліджень незрозуміло, чи люди пам'ятають військові епізоди повною мірою; різниця між актуальним переживанням і спогадами має вирішальне значення;

3) складність проблеми та тип війни, починаючи від ледь відчутних громадянських воєн до гучних міжнаціональних конфліктів, а також їх наслідки;

4) складність вимірювання сили та напряду каузальних зв'язків, що відображають вплив війни на благополуччя, а благополуччя на війну [4].

У періоди воєнних конфліктів значно більша кількість населення вступає до воєнних організацій. Ряд чинників, включаючи фізичну небезпеку, тривалі періоди перебування далеко від дому, фізичні навантаження і відповідальність за життя інших роблять однією з найбільш стресових діяльностей як професійних військових, так і осіб, призваних на війну за потребою. Цей стрес є важливим чинником, що визначає продуктивність, емоційне благополуччя, посттравматичні стресові розлади, а також інші наслідки роботи у воєнних умовах. Проте, ці наслідки можуть бути пом'якшені з допомогою чинників, таких як особистісні характеристики, джерела особистої підтримки (керівники або дружини), а також тренування [6].

Існує точка зору, що в певному розумінні війна може приносити щастя. Деякі дослідники зазначають, що певний відсоток людей в умовах війни почувають прилив сил і навіть виявляють ознаки звикання. Солідарність, довіра і дружба відіграють велику роль у виживанні в умовах війни і сприяють підвищенню рівня психологічного благополуччя [4].

Ще одне джерело приємних переживань і можливість самоактуалізації в умовах війни – це стан потоку. Теорія потоку М. Чіксентміхайї стверджує, що суб'єктивне благополуччя є результатом захопленості діяльністю, яка являє собою гарний баланс між вимогами діяльності та навичками індивіда. Завдяки ясності розуму, поєднаній з емоційним збудженням та повним ігноруванням фізичних труднощів і небезпек, деякі учасники воєнних дій пізніше згадують ці епізоди як одні з найбільш значущих моментів свого життя [5].

Населення, що не бере безпосередньої участі у бойових діях, також знаходиться під впливом сильних стресорів, пов'язаних з війною. Зокрема, це безперервний потік інформації про воєнний конфлікт через засоби масової інформації. На нашу думку, в проблемі сприймання інформації про воєнні дії можна виокремити два аспекти її негативного впливу на особистість:

1. Маніпулятивні впливи. Нові комунікаційні технології багатократно збільшили можливості деструктивного інформаційного впливу на великі групи людей. Виникає необхідність в організації інформаційно-психологічної безпеки, під якою варто розуміти стан захищеності психіки людини від деструктивного інформаційного впливу, що призводить до неадекватного сприймання дійсності, порушення прав і життєво важливих інтересів особи [3].

2. Вплив насичених негативних емоцій. Перегляд важливих новин може викликати інтенсивні емоційні переживання, в тому числі тривогу. Можливість наочно-образного сприймання подій в зоні АТО по телеба-

ченню підсилює інтенсивність емоцій. Щоб справитися з тривожними переживаннями психіка застосовує захисні механізми. У дослідженні [2] було показано, що сприймання новин про воєнні дії в зоні АТО викликає підвищення інтенсивності переживання негативних емоцій, що корелює з напруженістю захисних механізмів особистості понад норму.

Якщо слідувати уявленням гедоністичного підходу про психологічне благополуччя, матимемо невтішний прогноз для населення країни, в якій відбуваються воєнні дії. Адже очевидно, що воєнні умови спричиняють значно частіше переживання негативних емоцій, ніж позитивних, що в сумі дає низький рівень психологічного благополуччя.

В ситуації війни з точки зору евдемоністичного підходу можливі два варіанти:

- 1) особистість зіштовхується з неможливістю подальшого позитивного функціонування в таких стресових і фрустраційних умовах;
- 2) такі умови дозволяють особистості знайти ще важливіші життєві цілі та стійке відчуття смислу, людина може отримати новий поштовх до розвитку або небачені раніше можливості.

Це пояснює давно помічений факт, що люди реагують на стресові ситуації по-різному: хтось панікує чи опускає руки, інші ж використовують їх як привід для зростання.

Таким чином, у проведених дослідженнях відмічається як деструктивний вплив стресових ситуацій на функціонування особистості та її благополуччя (Т. В. Данильченко, Д. Джаніс, Дж. Мілн, Х. Мор, К. Фогельман, Т. І. Андропова, Н. М. Воронін, І. І. Олейнік, Н. С. Ягня та ін.), так і роль стресу як мобілізатора ресурсів (А. Маслоу, Г. Олпорт, О. Г. Асмолов, Д. О. Леонтьєв, В. Е. Чудновський та ін.).

Виклад основного матеріалу. На емпіричному етапі здійснено дослідження особливостей суб'єктивного благополуччя та ціннісно-смісловної сфери особистості в умовах воєнних дій в країні. Для цього застосовано такі методики:

1. Методика дослідження суб'єктивного соціального благополуччя Т. В. Данильченко;
2. Опитувальник ціннісних орієнтацій М. Рокича;
3. Тест смисложиттєвих орієнтацій Д. О. Леонтьєва;

Для порівняння з українцями обрано жителів Ізраїлю, які часто зіштовхуються з воєнними діями та терористичними актами на території країни. Через територіальні та релігійні конфлікти між євреями та арабами існує постійна загроза терактів, а жителі стверджують, що нині мають «передчуття наближення війни».

Вибірка: 1) 70 киян віком від 18 до 56 років, які не брали участі в бойових діях, не є солдатами чи вимушеними внутрішніми переселенцями,

з них 38 – чоловіки й 32 – жінки; 2) 60 мешканців Ізраїлю віком від 18 до 32 років, з яких 30 солдатів (19 чоловіків та 11 жінок), що наразі проходять строкову або контрактну службу та 30 цивільних осіб (13 чоловіків та 17 жінок). Респонденти російськомовні, все життя або не менше 10 років проживають в Ізраїлі, переважно в містах Тель-Авів та Хайфа.

У ході емпіричного дослідження здійснювалося порівняння показників незалежних вибірок громадян України та Ізраїлю за допомогою t-критерію Стюдента. При порівнянні суб'єктивного благополуччя (табл. 1) значущі відмінності виявлено в рівні *соціальної помітності* громадян цих країн ($p=0,025$). Порівняно з українцями, ізраїльтяни мають вищі значення за даною шкалою, тобто останні більшою мірою схильні переживати власну соціальну значущість.

Таблиця 1

Порівняння середніх значень суб'єктивного психологічного благополуччя громадян України та Ізраїлю

Показники суб'єктивного соціального благополуччя, стени	Група досліджуваних		Значущі відмінності
	Українці (n=70)	Ізраїльтяни (n=60)	
Соціальна помітність	4,81	5,50	$p=0,025$
Соціальна дистантність	5,87	5,45	–
Емоційне прийняття	5,43	5,52	–
Соціальне схвалення	5,81	6,25	–
Позитивні соціальні судження	5,25	6,12	$p=0,010$
Загальний показник – суб'єктивне соціальне благополуччя	5,37	5,56	$p=0,036$

Цікавим виявився аналіз кореляційних зв'язків між показниками різних шкал суб'єктивного соціального благополуччя та рівнем значущості цінностей, результати якого подано у табл. 2. Це допомагає зрозуміти смисл благополуччя та чинники, за рахунок яких воно досягається у громадян обох країн.

Для українців соціальна помітність співвідноситься з високою оцінкою цінностей любові та щасливого сімейного життя, а от розваги, творчість і освіченість з підвищенням соціальної помітності стають менш важливими. Українці бачать соціальну значущість як успішність у любовних та сімейних стосунках, що поєднується з нехтуванням розвагами, творчістю та освіченістю.

Таблиця 2

**Порівняння кореляційних зв'язків між показниками
суб'єктивного соціального благополуччя та цінностями**

Показник суб'єктивного соціального благополуччя	Кореляційні зв'язки з цінностями			
	Українці (n=70)		Ізраїльтяни (n=60)	
Соціальна помітність	Любов	0,695 p= 0,000	Матеріальне	-0,815 p=0,014
	Розваги	-0,547 p = 0,003	Акуратність	-0,796 p=0,018
	Сім'я	0,600 p= 0,001	Чутливість	0,826 p=0,011
	Творчість	-0,417 p= 0,030		
	Освіченість	-0,462 p= 0,015		
Соціальна дистантність	Активна діяль- ність	-0,464 p= 0,015	—	—
	Вихованість	0,395 p= 0,042		
	Самоконтроль	-0,477 p= 0,012		
Емоційне прийняття	Сім'я	0,422 p= 0,028	Мудрість	0,737 p= 0,037
	Непримири- мість	0,384 p= 0,048		
	Освіченість	-0,464 p= 0,015		
Соціальне схвалення	Сім'я	0,499 p= 0,008	Виконавчість	0,751 p= 0,032
	Творчість	-0,474 p= 0,012	Сміливість	0,717 p= 0,015
Позитивні судження	Мудрість	0,464 p= 0,014	Любов	0,804 p= 0,016
	Розваги	-0,419 p= 0,030		
	Щастя інших	0,474 p= 0,013		
Загальний показник суб'єктивного соціального благополуччя	Сім'я	0,521 p= 0,005	—	—
	Освіченість	-0,512 p= 0,006		

Для ізраїльтян з високою соціальною помітністю важлива чутливість, а цінність матеріальної забезпеченості та акуратності знижується. Для них соціальна значущість особистості – нехтування матеріальними благами та акуратністю на користь чутливості й турботливості про інших.

За показниками соціальної дистантності та емоційного прийняття значущих відмінностей між вибірками не виявлено. Як українці, так й ізраїльтяни однаково середньою мірою переживають соціальну відчуженість та показують середній рівень емоційного прийняття.

Українці з вищим рівнем соціальної дистантності оцінюють вихованість як важливішу рису, активна діяльність і самоконтроль визначаються як непотрібні для цього. Тобто при соціальній дистантності тут нехтують активною діяльністю й самоконтролем, але вважають за необхідне залишатися ввічливими. Для громадян Ізраїлю соціальна дистантність є недиференційованим явищем, не пов'язаним з цінностями.

Щодо емоційного прийняття українці вважають більш значущими успішні сімейні стосунки та поважають таку якість як непримиримість. Освіченість же знову вважається неважливою. Отже, для українця емоційне прийняття не включає освіту та асоціюється з гарними сімейними стосунками й непримиримістю. Ізраїльтяни ж показують лише одну значущу кореляцію – з цінністю риси мудрості. Для них емоційне прийняття означає бути мудрим.

Середні показники соціального схвалення вибірок помітно відрізняються: ізраїльтяни мають високий рівень на противагу середньому рівню в українців, хоча така відмінність не є статистично значущою. Соціальне схвалення доволі сильно відрізняється за пов'язаними з ним цінностями. Українці асоціюють соціальне схвалення з вищою значущістю сімейних стосунків та нижчою – творчості, тоді як ізраїльтяни з вищим рівнем соціального схвалення показують високу значущість для них цінностей виконавчості та сміливості.

Показники за шкалою позитивних соціальних суджень відрізняються на значущому рівні ($p=0,010$). Ізраїльтяни, порівняно з українцями, мають стійкіші та позитивніші соціальні уявлення про інших. Показник позитивних суджень в українців корелює з цінностями мудрості та щастя інших і низькою цінністю розваг. Отже позитивні соціальні уявлення пов'язані з якістю мудрості, бажанням благополуччя іншим людям та нехтуванням розвагами. В ізраїльтян же позитивні судження пов'язані лише з цінністю любові.

Так само на значущому рівні відрізняються загальні показники суб'єктивного соціального благополуччя ($p=0,036$). Отже, ізраїльтяни більшою мірою переживають суб'єктивне соціальне благополуччя. При цьому в останніх не виявлено жодних значущих кореляцій цього

показника з цінностями, а українці пов'язують суб'єктивне соціальне благополуччя з більшою цінністю сімейних стосунків та низькою цінністю освіченості.

Отже, громадяни обох країн мають однаково середній рівень соціальної дистантності, емоційного прийняття та соціального схвалення. Середньогрупові показники за соціальною помітністю та позитивними соціальними судженнями в ізраїльтян вищі. Так само загальний показник суб'єктивного соціального благополуччя у громадян Ізраїлю є вищим, ніж в українців. Виявлено значущі відмінності у цінностях, що корелюють з показниками суб'єктивного благополуччя. Це можна інтерпретувати, як різний смисл аспектів благополуччя для представників досліджуваних груп.

При аналізі осмисленості життя не виявлено статистично значущих відмінностей між вибірками за всіма показниками. Середньогрупові значення представлено у табл. 3.

Таблиця 3

Рівні показників осмисленості життя українців та ізраїльтян

Показники осмисленості життя за методикою «СЖО» Д. О. Леонтьева	Група досліджуваних		Значущі відмінності
	Українці (n=70)	Ізраїльтяни (n=60)	
Цілі в житті	31,70	33,37	–
Процес життя	30,85	31,12	–
Результативність життя	24,03	24,75	–
Локус контролю – «Я»	21,03	21,25	–
Локус контролю – життя	31,51	31,37	–
Загальний показник осмисленості життя	101,67	105,25	–

За показником «цілі в житті» українці мають середнє значення 31,7, ізраїльтяни – 33,37, що є рівнем прояву ознаки нижче середнього. Представники обох країн мають переважно мало цілей та перспектив, що надають життю осмисленості.

У табл. 4 наведено результати порівняння кореляційних зв'язків між показниками осмисленості життя та результатами ранжування цінностей.

Як видно з табл. 4, чим більше цілей в житті мають українці, тим менше цінують розваги. Що розвиненіші життєві цілі в ізраїльтян, тим вище вони цінуватимуть терпимість і чесність.

За шкалою «процес життя» обидві групи мають результати дещо нижче середнього рівня: респонденти не часто сприймають процес

Таблиця 4

**Порівняння кореляційних зв'язків показників
осмисленості життя з рівнем важливості цінностей**

Показники осмисленос- ті життя	Кореляційні зв'язки з цінностями			
	Українці (n=70)		Ізраїльтяни (n=60)	
Цілі в житті	Розваги	-0,491 p= 0,009	Терпимість	0,785 p= 0,021
			Чесність	0,718 p= 0,045
Процес життя	Розваги	-0,444 p= 0,020	Свобода	-0,785 p= 0,021
			Чесність	0,805 p= 0,002
Результат життя	Освіченість	-0,486 p= 0,010	Сім'я	0,902 p= 0,002
Локус контро- лю – «Я»	Розваги	-0,417 p= 0,030	Творчість	-0,753 p= 0,031
			Непримиримість	-0,718 p= 0,045
			Чесність	0,809 p= 0,015
Локус контро- лю – життя	Розваги	-0,384 p= 0,048	Щастя інших	0,757 p= 0,030
	Освіченість	-0,392 p= 0,043		
Осмисленість життя	Розваги	-0,411 p= 0,033	Чесність	0,860 p= 0,000

життя як цікавий та осмислений. Українці, що отримують більше задоволення від життя, знову ж таки менше цінують розваги. Ізраїльтяни з високими балами за шкалою «процес життя» вище цінують чесність та зневажають цінність свободи.

Показник «результативності життя» в обох групах також відповідає рівню нижче середнього: респонденти вважають прожиту частину життя не надто продуктивною та не задоволені самореалізацією. Серед українців результатом життя більше задоволені ті, хто менше цінує освіченість. Серед громадян Ізраїлю вище оцінюють результати власного життя досліджувані, для котрих важливою є цінність сімейних стосунків.

За шкалою «локус контролю – Я» показники українців та ізраїльтян не відрізняються на статистично значущому рівні. Це рівень вираженості ознаки нижче середнього, тобто в основному досліджувані слабо вірять у власні сили контролювати події життя. Як показано у табл. 4, шкала «локус контролю – Я» в українців негативно корелює з рівнем цінності розваг, в ізраїльтян – позитивно та на високому рівні з цінністю чесності й негативно з творчістю та непримиримістю. Громадяни України, що впевнені у власних силах контролювати життя, менше цінують розваги, ізраїльтяни ж цінують чесність, нехтують творчістю й непримиримістю.

Показники за шкалою «локус контролю – життя» статистично значущо не відрізняються, проте, це єдина шкала, що в обох вибірках досягає середнього рівня вираженості. Тобто в обох вибірках спостерігається середній рівень впевненості, що людина здатна вільно приймати рішення, а життя є керованим. Цей показник в українців негативно корелює з цінністю розваг та освіченості, в ізраїльтян наявна кореляція з цінністю щастя інших. Громадяни України, впевнені в свободі керувати життєвими обставинами, менше цінують розваги й освіченість, громадяни ж Ізраїлю більш цінним вважають щастя інших.

Загальний показник осмисленості життя в українців та ізраїльтян подібний і належать до рівня вираженості ознаки нижче середнього. При цьому для досліджуваних з України, котрі мають вищий рівень осмисленості життя, менш важливими є розваги; ізраїльські респонденти з вираженою осмисленістю вище цінують щастя інших.

Для детальнішого розгляду особливостей осмисленості життя у табл. 5 наведено розподіл осіб з різними рівнями вираженості даного показника за вибірками громадян України та Ізраїлю.

Таблиця 5

**Рівні осмисленості життя у вибірках
громадян України та Ізраїлю (у %)**

	Українці (n=70)			Ізраїльтяни (n=60)		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Чоловіки	7,89	39,47	52,64	4,5	18,18	77,32
Жінки	9,37	21,87	68,76	3,57	21,42	75,01

Обидві вибірки демонструють низький відсоток осіб з високим рівнем осмисленості життя: при цьому в ізраїльтян відносно менше, ніж в українців. У вибірці українців більше жінок з високим рівнем цього показника, в ізраїльтян – чоловіків. Відносно рівномірний розпо-

діл середнього та низького рівня осмисленості життя спостерігаємо в українських чоловіків, хоча й переважає низький рівень прояву ознаки. Серед українських жінок переважають особи з низьким рівнем осмисленості життя. Ще більша різниця між показниками рівнів осмисленості життя у громадян Ізраїлю, хоча також переважає низький рівень.

Отже, в обох вибірках спостерігається переважання осіб з низьким рівнем осмисленості життя, ця тенденція більш виражена в ізраїльтян. Не виявлено статистично значущих відмінностей за жодною зі шкал. Лише показники за «локусом контролю – життя» в обох вибірках мають середній рівень прояву ознаки. За всіма ж іншими показниками осмисленості життя обидві групи демонструють низькі рівні.

Для з'ясування зв'язків між показниками суб'єктивного соціального благополуччя та осмисленості життя використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона (табл. 6).

Таблиця 6

Зв'язки між рівнем показниками суб'єктивного соціального благополуччя та осмисленості життя в громадян України (n=70)

Показники суб'єктивного соціального благополуччя							
		Соціальна помітність	Соціальна дистантність	Емоційне прийняття	Соціальне схвалення	Позитивні соціальні судження	Загальний показник – суб'єктивне соціальне благополуччя
Показники осмисленості життя за методикою «СЖО»	Цілі в житті	0,467 p=0,014	–	–	0,536 p=0,004	0,661 p=0,000	0,629 p=0,000
	Процес життя	0,518 p=0,006	–	–	0,512 p=0,006	0,616 p=0,001	0,549 p=0,003
	Результат життя	0,460 p=0,016	-0,488 p=0,010	–	0,524 p=0,005	0,605 p=0,001	0,610 p=0,001
	Локус контролю – Я	0,396 p=0,041	-0,389 p=0,045	0,381 P=0,050	0,595 p=0,001	0,663 p=0,000	0,648 p=0,000
	Локус контролю – життя	0,519 p=0,005	–	–	0,415 p=0,015	0,633 p=0,000	0,586 p=0,001
	Загальний показник – осмисленість життя	0,506 p=0,007	–	–	0,510 p=0,007	0,655 p=0,000	0,621 p=0,001

Як бачимо, зв'язки між показниками суб'єктивного соціального благополуччя і осмисленості життя в українців доволі широкі. Для порівняння кореляції між тими ж показниками в ізраїльтян представлено в табл. 7.

Таблиця 7

Зв'язки між рівнем показниками суб'єктивного соціального благополуччя та осмисленості життя в громадян Ізраїлю (n=60)

	Емоційне прийняття	Загальний показник – суб'єктивне соціальне благополуччя
Цілі в житті (n=60)	0,761 p=0,028	0,744 p=0,034

В ізраїльтян спостерігається зв'язок між рівнем розвиненості життєвих цілей та емоційним прийняттям та між життєвими цілями й загальним показником суб'єктивного соціального благополуччя. Тобто громадяни Ізраїлю, що мають більше важливих життєвих цілей та перспектив, більш здатні до емоційного прийняття та сильніше переживають відчуття соціального благополуччя.

Структура зв'язків між благополуччям та осмисленістю життя в українців є набагато більш розгалуженою. Лише шкали соціальної дистантності та емоційного прийняття мають кілька кореляцій з показниками осмисленості життя, інші шкали – з усіма показниками.

Українці з менш вираженою соціальною дистантністю більшою мірою відчувають підконтрольність їм власного життя: зв'язок дистантності з «локусом контролю – Я» і з «локусом контролю – життя». З «локусом контролю Я» також пов'язане емоційне прийняття.

Серед шкал методики суб'єктивного соціального благополуччя, котрі мають зв'язок з усіма показниками осмисленості життя, найсильніші зв'язки спостерігаються за шкалою «позитивні соціальні судження».

Отже, для українців найбільш важливими у зв'язку з осмисленістю життя є соціальна помітність, соціальне схвалення та позитивні соціальні судження.

Порівняльний аналіз показників ціннісних орієнтацій вибірок громадян України та Ізраїлю за допомогою t-критерію Ст'юдента показав, що в оцінці важливості термінальних цінностей українці та ізраїльтяни сходяться.

Серед всіх цінностей в обох вибірках найбільш високо було оцінено важливість здоров'я (українці – 10,5, ізраїльтяни – 11).

Цінностями середньої важливості респонденти обох країн називають впевненість у собі (8,45 та 9,25 в українців та ізраїльтян відповідно), розвиток (7 і 8,25), любов (7,33 та 7,13), хороших друзів (6,86 та 5,5) та цікаву роботу (5,6 та 5,38).

Українці та ізраїльтяни також погоджуються в незначній важливості таких цінностей як щастя інших (2,19 і 2,35), суспільне визнання (2,99 і 2,75) і найменш значна – цінність краси (1,6 і 0,25).

Виявлено також ряд статистично значущих відмінностей в тому, як сприймають термінальні цінності українці й ізраїльтяни (рис. 2.2).

Українці більше за ізраїльтян цінують активну діяльність (середньогрупове значення 7,49 на противагу 5,63 в ізраїльтян з рівнем значущості $p=0,035$), матеріальну забезпеченість життя (7,78 проти 7,13; $p=0,045$), та продуктивність (6,97 та 5,25; $p=0,034$).

Також громадяни України вище оцінюють щасливе сімейне життя (6,63 проти 4,75 в громадян Ізраїлю).

Хоча цінність розваг обидві вибірки визначають як низьку (2,34 та 0,75 відповідно), та все ж українці такий аспект життя вважають дещо більш важливим.

Натомість ізраїльтяни вище за українців оцінюють важливість життєвої мудрості (9,5 в громадян Ізраїлю проти середньогрупового показника українців 6,67), пізнання (7,13 в ізраїльтян та 4,89 в українців) та свободи (ізраїльтяни – 8,75 та українці – 5,97).

Респонденти з обох вибірок в середньому дуже низько оцінюють творчість (1,88 – громадяни Ізраїлю та 1,08 – України), проте ізраїльтяни вбачають в ній дещо більше цінності.

Отже, найбільше громадяни обох країн цінують такі термінальні цінності як здоров'я, впевненість у собі, розвиток, любов, гарні друзі та цікава робота. Спільною для них є також незначна важливість таких цінностей як щастя інших, суспільне визнання і найменш значна – цінність краси. Українці вище оцінюють аспекти життя, пов'язані з продуктивністю та матеріальною забезпеченістю, ізраїльтяни ж мають більш високі показники за духовними цінностями, такими як мудрість, пізнання та свобода.

В оцінці інструментальних цінностей більше подібних показників в обох вибірках.

Найважливішими вважають чесність (8,6 в ізраїльтян та 9,12 в українців), широту поглядів (7,6 та 7,5 відповідно), самоконтроль (7,19 та 8,38), раціоналізм (7,14 та 7,75), відповідальність (8,14 та 7), життєрадісність (7,41 та 5,75).

Дещо менш важливими вважають рису незалежності (однакове середнє значення – 6,25) й ефективності (5,3 та 4,63).

Низької цінності надають акуратності (4,77 та 3,63), виконавчим якостям (4,15 та 3,25) і високим запитам (1,26 та 3). Найменш важливою називають цінність непримиримості (0,23 та 0,86).

Виявлено також низку статистично значущих відмінностей в оцінці громадянами України та Ізраїлю інструментальних цінностей.

Відмінність в оцінці риси вихованості – найбільш виражена як серед термінальних, так й інструментальних цінностей. Українці мають показник 7,77, ізраїльтяни – 3 ($p=0,008$). Разом з тим, громадяни України вважають ввічливість однією з найважливіших рис, ізраїльтяни оцінюють її вкрай низько.

Так само, українці вище цінують освіченість: вибірка українців має середнє значення 8,15, тоді як ізраїльтяни – 6,23 ($p=0,026$).

Ізраїльтяни надають вищих оцінок, ніж українці цінностям сміливості та твердої волі. Середній показник за цінністю сміливості для громадян Ізраїлю 5,5 на противагу 3,22 в українців ($p=0,036$). Середньогрупове значення за цінністю твердої волі в ізраїльтян – 6,23, в українці – 3,89 ($p=0,021$).

Разом з цим громадяни Ізраїлю більше цінують терпимість та чутливість. Показник за терпимістю в них – 7, в українців же – 4,93 ($p=0,033$). Середня оцінка громадянами Ізраїлю чутливості – 7,13, тоді як в українців – 5 ($p=0,029$).

Отже, серед інструментальних цінностей українці з ізраїльтянами віддають перевагу чесності, широті поглядів, самоконтролю, раціоналізму, відповідальності, життєрадісності. На середньому рівні важливості сприймають незалежність та ефективність. Низько оцінюють акуратність, виконавчі якості і високі запити. Найменш важливою називають цінність непримиримості.

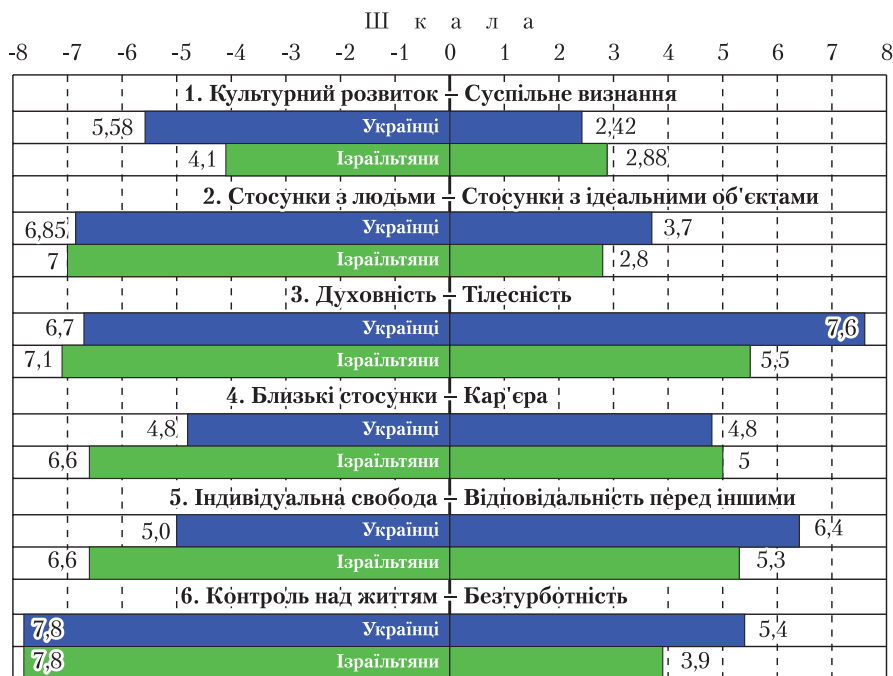
Разом з тим українці значно вище цінують вихованість та освіченість, тоді як ізраїльтяни – сміливість, тверду волю, терпимість та чутливість.

Для зменшення розмірності даних, отриманих за допомогою ранжування респондентами термінальних та інструментальних цінностей, використовувався факторний аналіз. За результатами обертання та отриманих факторних навантажень розроблено таблицю з представленням груп цінностей та факторних навантажень за ними. Групи цінностей представлено у вигляді дихотомій: культурний розвиток – суспільне визнання, стосунки з людьми – стосунки з ідеальними об'єктами, духовність – тілесність, близькі стосунки – кар'єра, індивідуальна свобода – відповідальність перед іншими, контроль над життям – безтурботність.

В табл. 8 наочно представлено, наскільки важливими для українців та ізраїльтян є виявлені групи цінностей.

Таблиця 8

Ціннісні орієнтації українців та ізраїльтян за виділеними факторами

Фактор «культурний розвиток – суспільне визнання» включає наступні цінності: на одному полюсі це важливість освіченості (факторне навантаження -0,533), пізнання (-0,448), краси (-0,391) та вихованості (-0,350), що названо культурним розвитком, на іншому – непримиримість (0,847), визнання (0,715), високі запити (0,520), ефективність (0,490) та цікава робота (0,342), що асоціюється із успішною в суспільстві особистістю, тому й названо цінністю суспільного визнання.

Як бачимо з табл. 7, представники обох країн більше схилиються до полюсу культурного розвитку, ніж суспільного визнання. Проте, українці вище цінують освіченість, пізнання, красу та вихованість (середнє значення за даним полюсом групи цінностей в громадян України – 5,58, тоді як в ізраїльтян – 4,1).

Приблизно однаково респонденти цінують аспекти, пов'язані з визнанням, хоча ізраїльтяни дещо більше, вони мають середнє значення за цим полюсом – 2,88 на противагу 2,42 в громадян України.

Наступний фактор має назву «стосунки з людьми – стосунки з ідеальними об'єктами». З одного боку, він містить цінності сім'ї (фак-

торне навантаження (-0,748), любові (-0,738), чесності (-0,559) та чутливості (-0,481), що пов'язані з близькими стосунками між людьми, з іншого – творчість (0,731), освіченість (0,364) та красу (0,356), спрямовані не на спілкування з іншою особою, а на взаємодію з ідеальними об'єктами.

Представники обох вибірок більше цінують речі, пов'язані з людськими стосунками (середнє значення за даним полюсом дихотомії – 6,85 в українців та 7 в ізраїльтян). Стосунки ж з ідеальними об'єктами громадяни України вважають дещо важливішими (вони мають середнє значення 3,7, тоді як громадяни Ізраїлю – 2,8).

Наступний фактор *«духовність – тілесність»*, він включає: на одному полюсі вищу цінність розвитку (факторне навантаження -0,772), пізнання (-0,487), продуктивного життя (-0,485) та широти поглядів (-0,480), що за смыслом було об'єднано поняттям духовності, на іншому полюсі – цінності акуратності (0,675), матеріального добробуту (0,638), вихованості (0,472) та здоров'я (0,444), що пов'язано з турботою про матеріальні, тілесні аспекти життя.

В обох вибірках як полюс духовності, так і тілесності має високі значення. Та все ж громадяни України вище оцінюють ті цінності, що пов'язані з тілесністю (українці мають середнє значення за цим полюсом 7,6, тоді як ізраїльтяни – 5,5). Громадяни Ізраїлю дещо вище шанують цінності духовності, вони мають середнє значення за цим показником 7,1, водночас як українці – 6,7. При цьому респонденти з України дещо вище цінують тілесність, ніж духовність, ізраїльтяни – навпаки.

Група цінностей, названа *«близькі стосунки – кар'єра»*, містить, з одного боку, цінності терпимості (факторне навантаження -0,692), щастя інших (-0,697), життєвої мудрості (-0,653) та чутливості (-0,445), які викликають асоціації з людськими стосунками, з іншого боку, тут є цінності цікавої роботи (0,540), розваг (0,509), ефективності (0,373) та високих запитів (0,352), які сукупно можуть сприяти кар'єрному зросту.

Українці демонструють однакові значення для обох полюсів дихотомії – 4,8, що є середнім рівнем показника. Тобто однаково на середньому рівні вони цінують як цінність стосунків, так і цінності кар'єрного зростання. Громадяни Ізраїлю мають близьку позицію до думки українців, вони мають середнє значення за цінностями кар'єри, проте значно вище, ніж українці, цінують аспекти життя, пов'язані з близькими стосунками: середнє значення у цієї вибірки 6,6, порівняно з 4,8 в українців.

Наступна дихотомія дістала назву *«індивідуальна свобода – відповідальність перед іншими»*. Сюди входять на одному полюсі цінності свободи (факторне навантаження -0,696), незалежності (-0,647), сміливості (-0,557) та твердої волі у відстоюванні власної точки зору (-0,482),

що пов'язано із поціновуванням індивідуальної свободи, на іншому полюсі – виконавчі якості (0,612), друзі (0,499) та відповідальність (0,486), що сукупно за смыслом названо відповідальністю перед іншими.

Ізраїльтяни значно більше, ніж українці, цінують індивідуальну свободу – за даним показником вони мають середнє значення 6,6, тоді як українці – 5. Громадяни ж України віддають перевагу цінностям, пов'язаним з відповідальністю перед іншими: середнє значення в українців за даним полюсом дихотомії – 6,4 на противагу значенню 5,3 в ізраїльтян.

Останній фактор *«контроль над життям – безтурботність»* містить, з одного боку, цінності самоконтролю (факторне навантаження -0,527), упевненості в собі (-0,496) та активної діяльності (-0,463), що сукупно свідчать про контроль особистості над власним життям, з іншого боку, це цінності життєрадісності (0,576), друзів (0,434) та краси (0,422), що асоціюється з безтурботним життям.

Обидві вибірки демонструють високі середні значення за полюсом цієї дихотомії, що пов'язаний з контролем над життям – 7,8. Показники цінностей безтурботності ізраїльтян низькі – 3,9, українці цінують безтурботність дещо вище, на середньому рівні, адже середньогрупове значення – 5,4. Слід зауважити, що показники за полюсом контролю над життям – найвищі значення серед всіх дихотомій.

Висновок. При аналізі смисложиттєвих орієнтацій виявлено, що в обох вибірках спостерігається переважання осіб з низьким рівнем осмисленості життя, ця тенденція більш виражена в ізраїльтян. Структура зв'язків між благополуччям та осмисленістю життя в українців є розгалуженою, на відміну від громадян Ізраїлю, в яких такі зв'язки практично відсутні. Для представників України найбільш важливими у зв'язку благополуччя з осмисленістю життя є соціальна помітність, соціальне схвалення та позитивні соціальні судження.

Факторизація цінностей дала змогу узагальнити результати дослідження смисложиттєвих орієнтацій українців та ізраїльтян. Найвище обидві вибірки цінують стосунки з людьми (за дихотомією «стосунки з людьми – стосунки з ідеальними об'єктами»), духовність (за фактором «духовність – тілесність») та контроль над життям (за групою цінностей «контроль над життям – безтурботність»). Маловажливими для обох груп досліджуваних виявилися суспільне визнання (з дихотомії «культурний розвиток – суспільне визнання») та стосунки з ідеальними об'єктами. Для українців тілесність та безтурботність виявилися дещо більш цінними, ніж для ізраїльтян. З дихотомії «індивідуальна свобода – відповідальність перед іншими» громадяни України більше цінують відповідальність перед соціумом, тоді як ізраїльтяни вище оцінюють індивідуальну свободу.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому вивченні ціннісно-сислової сфери українських військовослужбовців та порівняння їхніх результатів з показниками військовослужбовців-ізраїльтян. Це дасть змогу з'ясувати вплив воєнних дій на ціннісно-сислову сферу особистості, а також типові і культурно зумовлені її особливості.

Список використаних джерел

1. Данильченко Т. В. Методичні проблеми вивчення суб'єктивного соціального благополуччя / Т. В. Данильченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – 2015. – Вип. 126. – С. 57–62.
2. Коваленко А. Б. Особливості використання особистістю захисних механізмів при сприйманні новин про воєнні дії в зоні антитерористичної операції / А. Б. Коваленко, Я. І. Піхало // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – № 4. – С. 87–95.
3. Петрик В. М. Сугестивні технології маніпулятивного впливу / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева. – Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. – 248 с.
4. Bruno S. Frey. Peace, war, and happiness: Bruder Klaus as wellbeing facilitator / Bruno S. Frey // International Journal of Wellbeing. – 2011. – № 1. – P. 226–234.
5. Harari Y. Combat Flow: Military, Political, and Ethical Dimensions of Subjective Well-Being in War / Yuval Noah Harari // Review of General Psychology. – 2008. – № 8. – P. 253–264.
6. Stress and Emotional Well-Being in Military Organizations / [P. Harms, D. Krasikova, A. Vanhove] // Public Policy Center, University of Nebraska. – 2013. – № 1. – P. 103–132.

References transliterated

1. Danyl'chenko T. V. Metodychni problemy vyvchennja sub'jektyvnogo social'nogo blagopoluchchja / T. V. Danyl'chenko // Visnyk Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu. Serija: Psyhologichni nauky. – 2015. – Vyp. 126. – S. 57–62.
2. Kovalenko A. B. Osoblyvosti vykorystannja osobystistju zahysnyh mehanizmv pry spryjmanni novyn pro vojenni dii' v zoni antyterorystychnoi' operacii' / A. B. Kovalenko, Ja. I. Pihalo // Aktual'ni problemy sociologii', psyhologii', pedagogiky. – 2015. – № 4. – S. 87–95.
3. Petryk V. M. Sugestyvni tehnologii' manipuljatyvnogo vplyvu / V. M. Petryk, M. M. Prysjazhnjuk, L. F. Kompanceva. – Kyi'v: ZAT «VIPOL», 2011. – 248 s.
4. Bruno S. Frey. Peace, war, and happiness: Bruder Klaus as wellbeing facilitator / Bruno S. Frey // International Journal of Wellbeing. – 2011. – № 1. – P. 226–234.
5. Harari Y. Combat Flow: Military, Political, and Ethical Dimensions of Subjective Well-Being in War / Yuval Noah Harari // Review of General Psychology. – 2008. – № 8. – P. 253–264.
6. Stress and Emotional Well-Being in Military Organizations / [P. Harms, D. Krasikova, A. Vanhove] // Public Policy Center, University of Nebraska. – 2013. – № 1. – P. 103–132.

A b s t r a c t

Kovalenko A. B.,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of Social Psychology Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: abk2015@ukr.net

Pikhalo Ya. I.,

Master of Psychology
E-mail: ranev@ukr.net

ANALYSIS OF VALUE AND MEANING SPHERE OF PERSONALITY DURING THE PERIOD OF MILITARY CONFLICT (USING THE EXAMPLE OF UKRAINIAN AND ISRAELIS CITIZENS)

The article is devoted to analysis of value and meaning sphere of Ukrainians and Israelis. During the analysis of meaning-in-life orientations, the authors found that in both samples there is a predominance of people with a low level of meaningfulness of life. The structure of the correlation between well-being and meaningful living among Ukrainians is ramified, unlike Israeli citizens, for whom such links are practically absent. For Ukrainians, the most important issues are social visibility, social acceptance and positive social judgments.

Citizens of both countries highly appreciate such terminal values as health, self-confidence, development, love, good friends and interesting work. Their common feature is also the insignificant importance of such values as happiness of others, public recognition and beauty. Ukrainians are more likely to praise life-related aspects of productivity and material security, while Israelis have higher indicators of spiritual values, such as wisdom, cognition or freedom.

Among the instrumental values, Ukrainians and Israelis prefer honesty, broadmindedness, self-control, rationalism, responsibility, and cheerfulness. Independence and effectiveness are perceived on an average level of importance. Accuracy, executive qualities and high standards are low appraised. The value of intransigence is named as the least important.

Factorization of values made it possible to generalize the results of the study related to the meaning-of-life orientations among Ukrainians and Israelis. Members of both samples value relationships with people (based on the dichotomy «relationships with people – relationships with ideal

objects»), spirituality (by the factor «spirituality – corporeality») and control over life (by the group of values «control over life – placidity») highly. Public recognition (based on dichotomy «cultural development – public recognition and relationships with ideal objects were less important for both investigated groups. Corporeality and placidity were slightly more valuable for Ukrainians than for the Israelis. Based on the «individual freedom – responsibility to others» dichotomy, Ukrainians are more likely to appreciate responsibility to society, however Israelis choose individual freedom.

Отримано – 8 січня 2018

Received – January 8, 2018

Рецензовано – 16 січня 2018

Revision – January 16, 2018

Прийнято – 19 січня 2018

Accepted – January 19, 2018